

Marija Turk i Helena Pavletić
Filozofski fakultet
Trg Ivana Klobučarića 1, HR-51000 Rijeka

KALKOVI U HRVATSKIM DVOJEZIČNIM I VIŠEJEZIČNIM RJEČNICIMA

U prilogu se daje pregled kalkova u hrvatskim dvojezičnim i višejezičnim rječnicima. Pozornost se posvećuje rječnicima objavljenim u 19. stoljeću, u razdoblju obilježenom naporima za stvaranjem hrvatskih naziva i uopće novih izraza za potrebe društvenog i javnog života. Utvrđuju se podudarnosti i razlike hrvatskih istovrijednica stranojezičnim predlošcima u više leksikografskih djela. Naposljetku se utvrđuje status predloženih rješenja u suvremenoj standardnojezičnoj praksi.

I. Uvod

Ovim se radom želi dati prilog poznavanju hrvatskih istovrijednica u hrvatskim dvojezičnim i višejezičnim rječnicima, tj. leksemima za koje se može pretpostaviti da su nastali kalkiranjem po uzoru na stranojezične predloške. Naziv *kalk* u ovome se članku rabi u najširem značenju¹: misli se na svaki oblik preslikavanja stranih tvorbenih elemenata elementima hrvatskoga jezika. Pozornost se posvećuje kalkovima uvrštenima u rječnike objavljene u 19. stoljeću, tj. u razdoblju obilježenu naporima za stvaranje hrvatskih naziva i uopće novih izraza za potrebe društvenog i javnog života. Važno pomoćno sredstvo, a istodobno i izvor informacija o kalkovima u hrvatskim dvojezičnim i višejezičnim rječnicima, bio je Akademijin *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, s obzirom na to da se za pojedine kalkove može pretpostaviti da su nastali u starijim razdobljima. Provjerom u Akademijinu *Rječniku* pojedinih primjera

¹ Većina autora pojam kalka shvaća u širem značenju, služeći se nazivima: *Lehnprägung* (Betz, Schumann i Vasilev), *loan-coinage* (Wells), *full substitution* (Viereck), *Lehnübersetzung* (N. Reiter, M. Rammelmeyer i I. Nyomárkay), *kalk* (Ž. Muljačić, V. Vinja), *prevodenica* (V. Muhvić-Dimanovski). O poimanju kalkova, tipologiji i nazivlju u različitim autorima vidi Turk 1997.

kalkova moguće je dobiti relativno pouzdane podatke o postanku i promjenama u izrazu pojedinih kalkiranih leksema, uvrštenima u leksikografska djela koja su prethodila rječnicima zahvaćenima ovom raščlambom.

Svako bavljenje kalkovima uključuje najmanje tri međusobno povezana pitanja. To su identifikacija kalkova, utvrđivanje jezika uzora i jezika posrednika te određivanje vrste kalka.

2. Utvrđivanje kalkova u dvojezičnim i višejezičnim rječnicima

Kad je riječ o otkrivanju kalkova, osnovni je, ali ne i jedini njihov pokazatelj – tvorbeni sličnost i semantička podudarnost pretpostavljenog kalka i stranoezičnog modela. Kako je u indoeuropskim jezicima formalna sličnost potencijalna, ona sama po sebi ne može biti pouzdanim i jedinim orijentirom. Dodatni su pokazatelj leksemi koji se po prvi put navode u rječnicima. Međutim, i taj pokazatelj ima relativnu vrijednost: činjenica da se natuknica po prvi put pojavljuje u kojem rječniku ne znači bezuvjetno da ju je stvorio pisac rječnika. Leksikograf je gotov izraz mogao prihvatiti iz drugih izvora.²

2.1. Jezik uzor i jezik posrednik

Hrvatski je jezik za potrebe leksičkih inovacija kalkirao prema modelima različitih stranih jezika. Latinski je jezik imao u Hrvata tradiciju dužu od 1100 godina. Latinskim su jezikom pisana brojna filozofska i teološka, zatim prirodoslovna, matematička i druga djela. To je rezultiralo različitim tipovima posuđenica i prevedenica u različitim znanstvenim područjima. S talijanskim su jezikom Hrvati bili u dodiru već od ranog srednjeg vijeka. Mnogobrojne posuđenice, osobito u priobalju, svjedoče o tom civilizacijskom i kulturnom dodiru. Njemački i hrvatski jezik imaju vrlo sličnu kulturnu i povijesnu pozadinu, pa se velik broj civilizacijskih i tehničkih izraza prenosio iz njemačkoga u hrvatski jezik. U prošlosti, osobito u drugoj polovici 19. stoljeća, i mađarski je jezik imao znatnu ulogu kao davalac predložka za popunjavanje novonastalih leksičkih potreba (Nyomárkay 1989, 1993). Izravan utjecaj francuskoga i engleskoga jezika u stvaranju kalkova u hrvatskom očituje se tek u drugoj polovici 20. stoljeća (Muhvić-Dimanovski 1992:94). Kalk može u nekom jeziku nastati prenošenjem sadržaja i tvorbenog obrasca prema uzoru koji je sam kalkiran. Taj jezik ima posredničku ulogu.³ Za oblikovanje nekog leksema kalkiranjem poticaj može u različitim razdobljima dati više jezika. Primjerice, naziv

² O tome svjedoči sam Šulek u svome rječniku znanstvenog nazivlja: »U ovom rječniku ima puno rieči, koje do sada nisu bile upotrijebljene u naših knjigah; nu varao bi se tko bi mislio, da su sve rieči od mene skovane, već jih ima mnogo čisto narodnih, meni pojedince od prijateljah dojavljenih, ili od drugih naših pisacah sakupljenih (...), al do sada slabo ili nit malo poznatih.« (Šulek 1990:IX).

³ Više o posredničkim jezicima u kalkiranju vidi Turk–Pavletić 1999.

vjerovnik mogao je u južnoj Hrvatskoj nastati prema talijanskom modelu *creditore*, dok je u kontinentalnom dijelu poticaj dao njemački izraz *Gläubiger* (Rammelmeyer 1975:11). Postavku o mogućem postanku kalkova pod utjecajem više jezika mogu potvrditi dvojezični i višejezični rječnici.⁴ Prema ARJ (6, 896–897) leksem *moгуć* potvrđen je već u Vrančićevu i Della Bellinom rječniku. Riječ je o vrlo staru kalku prema latinskome *possibilis* ili talijanskom *possibile*, zabilježenu u Vol 1803, Stul 1806. Taj je kalk prema njemačkom modelu *möglich* dodatno utvrđen u hrvatskom jeziku u rječnicima MU 1842, Drob 1846–49, Term 1853, Š 1874–75.

2.2. Pojava i preuzimanje kalkova

Kalkiranje ima u hrvatskome jeziku dugu tradiciju. To potvrđuje i postojanje mnogih kalkova od početaka hrvatske leksikografije. Veće je proširenje kalkova uočljivo u višejezičnim rječnicima u 18. stoljeću. U rječnicima objavljenim početkom 19. stoljeća dijelom su uvršteni kalkovi zabilježeni u starijim rječnicima, u istom ili drugačijem obliku, ali svaki rječnik donosi i nove kalkove. U rječniku su J. Voltića (Volliggi): *Ricsoslovník illiricskoga, italianskoga i nimacskoga jezika* (1803) po prvi put zabilježeni kalkovi: *bravar* (< *Schlosser*), *izdati* (< *edere, edireren, herausgeben*), *konobar* (< *Kellner*), *posjednik* (< *possessore, Besitzer*), *punomoćnik* (< *plenipotenziario, Bevollmächtigter*), *zagovor* (< *Fürsprache*), *zagovornik* (< *Fürsprecher*) itd.

Rječnik J. Stulića (Stulli) *Rjecsoslóxje slovinsko-italiansko-latinsko* (1806) sadrži nove kalkirane izraze: *brodokršje* (< *naufragium*), *cjepidlaka* (< *homo cavilosus*), *dubokoum* (< *actum ingenium*), *dvopek* (< *biscotto*), *grizodušje* (< *morsus conscientiae*), *isključiti* (< *excludere*), *izdanje* (< *editio*), *jednolik* (< *uniformis, similis*), *kamenolom* (< *lapidicina*), *malodušan* (< *demissi animi*), *maloljetan* (< *paucorum annorum*), *nesmisao* (< *inprusentia, inconsulta ratio*), *nosorožac* (< *rhinoceros*), *uoblastiti* (< *autorizzare, confirmare*), *pretpostavljen* (< *praepositus*), *zaslužan* (< *meritus, debitus*), *zavisiti* (< *dependere*) itd.

Velik je val kalkova nastao u prvim desetljećima 19. stoljeća prema njemačkom uzoru. U djelu *Sbirka nekoliko rěčih, koje su ili u gornjoj ili u dolnjoj Ilirii pomanje poznate* (1835) preuzeta su mnoga rješenja zabilježena u Stulićevu rječniku. Po prvi su put zabilježeni kalkovi: *dokaz* (< *Beweis*), *hodnica, gaink* (< *Gang, Korridor*), *igrokaz* (< *Schauspiel*)⁵, *izraziti* (< *ausdrücken*), *izvadak* (< *Auszug*), *jezikoslovlje* (< *Sprachforschung*), *mědorez* (< *Kupferstich*), *parobrod* (< *Dampfschiff*), *prevaga* (< *Übergewicht*), *utjecaj* (< *Einfluß*) itd. Za kalkove časopis (< *Zeitschrift*) i olovka (< *Bleistift*) može se pretpostaviti češko ili slovensko posredništvo

⁴ Umjesto punog bibliografskog podatka uz primjere kalkova korišteni se rječnici navode u kraticama. Vidi popis izvora.

⁵ Izraz *igrokaz* navodi se uz njemačku riječ *Schauspiel*. Rammelmeyer ga tretira kao njemački kalk (Rammelmeyer 1975:188), a Nyomárkay ga dovodi u vezu s arhaičnim mađarskim izrazom *játéksín* (Nyomárkay 1982:89–91).

(Rammelmeyer 1975).

Rječnik I. Mažuranića i J. Užarevića *Deutsch-illirisches Wörterbuch* (1842), ocijenjen kao »glavni stup preporođenoga našega književstva«, prvi je nje-mačko-hrvatski rječnik koji bilježi mnoštvo kalkova oblikovanih prema nje-mačkom predlošku. Velik je dio kalkova zabilježenih u tome rječniku prihva-tila jezična praksa: *bijeli lim* (< *Weißblech*), *blagostanje* (< *Wohlstand*), *cjenik* (< *Preisliste*), *džepna knjiga* (< *Taschenbuch*), *dalekovidan* (< *weitsichtig*), *djelitelj* (< *Tei-ler, Divisor*), *državno pravo* (< *Staatsrecht*), *čeonja kost / čeonjača* (< *Stirnbein*), *glavna osoba* (< *Hauptperson*), *gledište* (< *Gesichtspunkt, Blickpunkt*), *imendan* (< *Namens-tag*), *izlet* (< *Ausflug*), *iznimka* (< *Ausnahme*), *iznositi* (< *betragen*), *izraz* (< *Aus-druck*), *izvozna carina* (< *Ausfuhrzoll*), *kišobran* (< *Regenschirm*), *kutomjer* (< *Win-kelmesser*), *mjenica* (< *Wechsel*), *mногоstran* (< *vielseitig*), *oborina* (< *Niederschlag*), *padobran* (< *Fallschirm*), *parobrod (i paroplov)* (< *Dampfschiff*), *poduzeće* (< *Unterneh-men*), *predigra* (< *Vorspiel*), *pretjeran* (< *übertrieben*), *prosjek* (< *Durchschnitt*), *prsobran* (< *Brustwehr*), *punokrovan* (< *vollblütig*), *svjetlomjer* (< *Lichtmesser*), *vodopad* (< *Wasserfall*), *vodovod* (< *Wasserleitung*) itd. U tome je rječniku zabilježeno petnaestak novih izraza s tvorbenom jedinicom *-mjer* kao ekvivalentu nje-mačkim jedinicima *-messer* ili *-meter*. Rječnik ima i niz kalkova koji u tom obliku nisu zaživjeli u jezičnoj uporabi: *dan posleni* (< *Arbeitstag*), *danji red* (< *Tagesor-dnung*), *gvozdna cesta* (< *Eisenbahn*), *igra od rečih* (< *Wortspiel*), *imenitelj (mat.)* (< *Nenner*), *lěvarnica* (< *Gießerei*), *lomak (mat.)* (< *Bruchzahl*), *nastroj od pare / parokret* (< *Dampfmaschine*), *sredstvo za dokazat* (< *Beweismittel*), *ulica poglavita* (< *Haupt-straße*), *veleznačec* (< *vieldeutig*), *zubato kolo* (< *Zahnrad*) itd.

Mali ilirsko-němačko-talianski rěčnik J. Drobnića (1846–49) bilježi nove kalko-ve, od kojih je pretežit dio stekao standardnojezični status: *bezobziran* (< *rück-sichtslos*), *dugotrajan* (< *langwierig*), *dvoboj* (< *Zweikampf*), *obzor* (< *Gesichtskreis, Horizont*), *pravomoćan* (< *rechtskräftig*), *pretežan* (< *überwiegend*), *uslijed* (< *infolge*), *utisak* (< *Eindruck*), *vidokrug* (< *Gesichtskreis*), *željeznica* (< *Eisenbahn*). Manji dio kalkova nije stekao književnojezični status jer je zamijenjen nekim drugim izrazom, npr. *kiselik* (< *Sauerstoffgas*).

Juridisch politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs (1853) donosi kalkove koji se odnose ponajprije na pravne i političke pojmove, ali i druge pojmove iz javnog života. Riječ je uglavnom o novim pojmovima, rjeđe o novim izrazima za pojmove uvrštene u starijim rječnicima. Pretežit dio tih kalkova funkcionira u suvremenom hrvatskom jeziku: *čisti dohodak* (< *Reinge-winn*), *djelokrug / krug djelatnosti* (< *Wirkungskreis*), *đvoznačan* (< *zweideutig*), *knji-goveža* (< *Buchbinder*), *nadgledati* (< *beaufsichtigen*), *običajno pravo* (< *Gewohn-heitsrecht*), *okružnica* (< *Rundbrief*), *popust* (< *Nachlaß*), *posjed* (< *Besitz*), *propis* (< *Voschrift*), *propisan* (< *vorschriftsmäßig*), *propisati* (< *vorschreiben*), *ubrojiv* (< *zurechnungsfähig*), *uknjižiti* (< *verbuchen*), *veleizdaja* (< *Hochverrat*) itd. Rammel-meyer dopušta slovensko posredništvo za kalkove *dostaviti* (< *zustellen*), *poslo-vođa* (< *Geschäftsführer*). Jedan je dio kalkova iz toga rječnika danas potisnut

drugim sličnim izrazima: *ispit dozrelosti / dozrelosni ispit* (< *Reifeprüfung*), *međučasje* (< *Zwischenzeit*), *radnjodavac* (< *Arbeitsgeber*), *veletržac* (< *Großhändler*), *zemljišnica / zemljištna knjiga* (< *Grundbuch*).

Rječnik ilirskoga i njemačkoga jezika (1853/54) R. A. Veselića (Frölich) donosi kao istovrijednice njemačkim natuknicama, uz tradirane, i neke nove kalkove, oblikovane prema predlošku iz njemačkoga ili nekog drugog jezika: *čitaonica* (< *Lesesaal*), *dioničko društvo* (< *Aktiengesellschaft*), *isposlovati* (< *auswirken*), *ispuniti* (< *erfüllen*), *lisnica* (< *Brieftasche*), *nedužan* (< *unschuldig*), *popustiti* (< *nachlassen*), *posredan* (< *mittelbar*), *pristojba* (< *Gebühr*)⁶, *promjer* (< *Durchmesser*, *Diameter*), *proslovje* (< *Prolog*, *Vorrede*), *pretjerati* (< *übertreiben*), *rastresen* (< *zerstreut*), *slavoluk* (< *Triumphbogen*), *štedionica* (< *Sparkasse*), *umjeren* (< *mäßig*, *gemäßigt*) itd. Rammelmeyer dopušta mogućnost češkog ili slovenskog posredništva za kalkove: *dotičan* (< *betreffend*), *pregled* (< *Übersicht*, *Überblick*) itd. Neki su kalkirani izrazi iz toga rječnika zadržani do danas, ali ne u prvotnome značenju. Tako je izraz *brojač* prvotno kao matematički naziv zamijenjen nazivom *brojnik*, a opstao je kao tehnički naziv.

U rječnicima B. Šuleka *Deutsch-kroatisches Wörterbuch* (1960) i *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenog nazivlja* (1874–75) zabilježeni su uglavnom svi pojmovi iz prethodnih dvojezičnih i višejezičnih rječnika u istom ili djelomice modificiranu izrazu. Oba rječnika donose i mnoštvo novih kalkova za potrebe različitih struka. Od kalkova koji su po prvi put leksikografski zabilježeni u Šulekovim rječnicima radi ilustracije izdvajamo manji dio: *bespredmetan* (< *gegenstandslos*), *brzinomjer* (< *Geschwindigkeitsmesser*), *cijeli broj* (< *ganze Zahl*), *osnovni broj* (< *Grundzahl*), *brzinomjer* (< *Geschwindigkeitsmesser*), *čistopis* (< *Reinschrift*), *čitanka* (< *Lesebuch*), *čvorište* (< *Knotenpunkt*), *debelokožac* (< *Dickhäuter*), *dnevna svjetlost* (< *Tageslicht*), *domovnica*, *zavičajnica* (< *Heimatschein*), *drovopis*, *drvotis* (< *Holzdruck*), *državno dobro* (< *Staatsgut*), *državni dug* (< *Staatsschuld*), *dušik* (< *Stickstoff*), *dvočlan* (mat.) (< *zweigliedrig*), *dvodoman* (bot.) (< *zweihäusig*), *gladčalo*, *gladilo* (< *Platteisen*, *Bügeleisen*), *glavonošci* (< *Kopffüßler*, *Kephalopoden*), *glodavac* (< *Nageltier*, *Nager*), *građanskopravni* (< *zivilrechtlich*, *bürgerlich-rechtlich*), *hladnokrvan* (< *kaltblütig*), *hvalospjev*, *hvalopojka* (< *Lobgesang*), *izlog* (< *Auslage-Schaufenster*), *jazavčar* (< *Dachshund*, *Dackel*), *jednadžba* (< *Gleichung*), *jednodoman* (bot.) (< *einhäusig*), *knjižiti* (< *buchen*), *kosokutan* (< *schiefwinkelig*), *ledište* (< *Gefrierpunkt*), *mjenjačnica* (< *Wechselhaus*), *neumjestan* (< *unstatthaft*), *odredište* (< *Bestimmungsort*), *opnokrilci* (< *Hautflügler*, *Hymenoptera*), *polumjer* (< *Halbmesser*), *poluvodič* (< *Halbleiter*), *prabiće* (< *Urwesen*), *pradomovina* (< *Urheimat*), *pradoba* (< *Urzeit*), *prajezik* (< *Ursprache*), *prapočetak* (< *Uranfang*), *samohvala* (< *Selbstlob*), *samoobrana* (< *Selbstverteidigung*),

⁶ Rammelmeyer vezuje riječ *pristojba* uz njemački izraz (1975:265) *Gebühr*, a Nyomárkay zbog tvorbene i semantičke sličnosti s izrazom *illeték* govori o mađarskom predlošku (1993:129).

sirovo željezo (< *Roheisen*), *štednjak* (< *Sparherd*), *temeljni kamen* (< *Grundstein*), *težište* (< *Schwerpunkt*), *trakavica* (< *Bandwurm*), *ugljičnik*, *ugljevik* (< *Kohlenstoff*), *ulaznica* (< *Eintrittskarte*), *slatka voda* (< *Süßwasser*), *vodik* (< *Wasserstoff*, *Hydrogenium*), *vrelište*, *varište* (< *Siedepunkt*), *zrakoplov* (< *Luftschiff*) itd.

Rječnici D. Parčića *Rječnik ilirsko-talijanski* (1858) i *Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski)* (1868) temelje se na kritičkom odabiru grade zabilježene u rječnicima njegovih prethodnika do suvremenika B. Šuleka. Treće je izdanje *Rječnika hrvatsko-talijanskog* (1901) upotpunjeno s oko 15000 novih riječi koje su »izpravnije i savršenije glede jezika«. U rječniku ima dosta kalkova koji danas imaju standardnojezični status: *kazalo* (< *indice*), *okoliš* (< *circuito*), *okolnost* (< *circo-stanza*), *zločinac* (< *malfattore*), *samogovor* (< *soliloquio*), *poglavica* (< *capo*), *po-glavlje* (< *capitolo*), *žičara* (< *fliera*), ali i niz nekrotizama: *žuljar* (< *callist*, *pedi-cure*), *živinar* (< *veterinario*), *glavničar* (< *capitalista*), *naznačnica* (< *etichetta*) itd.

3. Kalkovi nastali prema predlošku iz različitih stranih jezika

Kod leksikografa se prema predlošcima iz različitih jezika mogu naći isto-vjetna i različita rješenja za iste pojmove. Podudarna rješenja prema latinskim, talijanskim i njemačkim predlošcima pokazuju ovi primjeri:

izdati prema lat. *edere* u Vol 1803, Stul 1806 i prema njem. *herausgeben* u MU 1842, Drob (1846–49), Term 1853, VF 1853, Š 1860, u P 1901 za tal. *pubblicare*;

izvanredan prema lat. *extraordinarius* već u Della Bellinu rječniku, potom Stul 1806 i prema njem. *außerordentlich* u MU 1842, Drob 1846–49, VF 1853, Š 1860, tal. *straordine* u P 1901;

malodušan prema lat. *demissi animi* u Stul 1806, prema njem. *kleinmütig* u MU 1842, VF 1853, Š 1860, 1874–75, tal. *pusillanime* u P 1901;

posjednik < lat. *possessor*, odnosno tal. *possessore* u Vol 1803, Stul 1806, P 1901; prema njem. *Besitzer* u Zb 1835, MU 1842, Drob 1846–49, Term 1853, VF 1853, Š 1860, 1874–75;

posjedovati prema tal. *possedere* prema ARj (10, 919: u Mikaljinu, Voltićevu i Stulićevu rječniku), u P 1901; prema njem. *besitzen* u Zb 1835, VF 1853, Š 1860, 1874–75;

posrednik prema tal. *mediatore* prema Arj (11, 17: u Della Belle, Jambrešića, Stulića), te P 1901; prema njem. *Vermittler* u MU 1842, VF 1853, Š 1860, 1874–75.

U izvorima su potvrđena i različita rješenja. Izraz *jednolik* prema lat. *uniformis*, *similis* zabilježen je u Stul 1806, prema njem. *einformig* glasi u MU 1842: *jednosličan*, u Drob 1846–49, Š 1860, 1874–75: *jednolik* i prema tal. *uniforme* u P 1901 također *jednolik*. Pojam *dubokoumlje* prema lat. *actum ingenium* u Stul 1806 glasi *dubokoum*, prema njem. *Tiefsinnigkeit* u MU 1842: *dubok um*, Š 1860: *dubok um*, *dubokoumlje*, Š 1874–75: *dubokoum(lje)*.

Kalk *maloljetan* prema lat. *paucorum annorum* u Stul 1806, prema njem. *min-derjährig*: u MU 1842, Drob 1846–49, Term 1853 i VF 1853: *malodoban*. U P 1901

jest *malodoban, maloljetan* za tal. *minorenne*.

Po predlošcima lat. *plenipotencia*, odnosno tal. *plenipotenza* ARj (12,669: Belostenec, Jambrešić) navodi: *punovlast*, Volt 1803: *puna moć*, Stul 1806: *punovlastje*, odnosno P 1901. *punomoć, punomoćje*. Prema njem. *Vollmacht* u Zb 1835: *punovlast(je)*, MU 1842: *punovlastje, puna vlast*, Drob 1846–49 *puna moć*, Term 1853, VF 1853, Š 1860: *punomoćje*, Š 1860 i *punovlast*, Š 1874–75: *punomoće, puna moć, vlast*. Jednako je tako pojam *punomoćnik* izražen prema lat. *plenipotentiarius*, tal. *plenipotenziario*, odnosno njem. *Bevollmächtiger* u Belostenčevu rječniku (1740), potom u Vol 1803, MU 1842 kao *punovlastitelj*, u Drob 1846–49, Term 1853, VF 1853, Š 1860, 1874–75, P 1901: *punomoćnik*, a Term 1853 i Š 1860 imaju još i inačicu *punovlastnik*.

Prema njem. *Dampfmaschine* zabilježeni su ovi izrazi: u MU 1842: *makina, nastroj od pare, parokret*, Drob 1846–49, Term 1853, VF 1853, Š 1860: *parokret*, Š 1860: *parostroj*, Š 1874–75: *parulja, parostroj*. P 1901 prihvatio je izraze *parostroj* i *parokret* kao ekvivalente tal. *machina a vapore*.

Prema njem. *Dampfschiff* nastali su izrazi u Zb 1835, MU 1842, Drob 1846–49, Term 1853, VF 1853, Š 1860 Š 1874–75 *parobrod*. Term 1853, Š 1874–75 uz taj izraz imaju još *paroplov*, a Š 1860 još i *parnjača*. P 1901 preuzeo je tri izraza kao istovrijednice trima talijanskim izrazima: *parni brod* (: *nave a vapore*), *parobrod* (: *battello a vapore*), *paroplov* (: *galleggiante a vapore*).

4. Kalkovi nastali prema predlošku iz jednoga jezika

Kad je riječ o kalkiranju prema predlošku iz jednog jezika, može se u više leksikografa registrirati relativno veliki broj kalkova istog izraza:

cjenik < *Preisliste* – u MU 1842, Drob 1846–49, VF 1835, Š 1860, 1874–75;
dokaz < *Beweis* – Zb 1835, MU 1842, Drob 1846–49, VF 1853, Term 1853,
Š 1860, 1874–75

državno pravo < *Staatsrecht* – MU 1842, Term 1853, Š 1860, 1874–75 itd.

Bez obzira na činjenicu što su izrazi za neke pojmove nastali prema predlošku iz jednog jezika, u različitim su leksikografa nastali različiti izrazi. Prema njem. *Nenner* (mat.) zabilježeni su ovi izrazi: MU 1842: *imenitelj*, Š 1860: *nazivnik*, Š 1874–75: *imenovac*. Prema njem. *Gießerei* u MU 1842: *lěvarnica*, VF 1853: *livnica, lěvarna, lěvarnica*, Š 1860: *lěvnica, lěvarnica*, Š 1874–75: *sljevaonica, sljevnic*.

Iz navedenih je primjera vidljivo da se i kod istih leksikografa pojavljuju inačice. One su uvjetovane traganjem za boljim rješenjima. Ta se pojava očituje kod svih leksikografa 19. stoljeća, a osobito kod Šuleka. Mnoga rješenja iz njegova rječnika iz 1860. zamijenjena su drugim rješenjima u *Rječniku znanstvenog nazivlja* iz 1874–75. Tako je uz natuknicu *Siedepunkt* u prvome rječniku *vreljšte*, u drugome *varište*. Rješenja iz prvoga rječnika ponekad su zadržana i u drugome rječniku, ali su njima pridružena i neka nova: najprije *kamenolom* (< *Steinbruch*), potom uz *kamenolom* još i *kamište*. Šulek unutar istog rječnika navodi inačice kao istovrijednice uz stranu natuknicu. To se odnosi ponajprije

na *Njemačko-hrvatski rječnik*, npr. uz *Kupferstrich* su istovrijednice *mědorez*, *mědo-pis*, *mědolik*, uz *Mitarbeiter* – *suradnik*, *suposlenik*, *surabotnik*, ili *domovnica* i *zavičajnica* uz njemačku natuknicu *Heimatschein*.

5. Homonimični kalkovi

S obzirom na činjenicu da su kalkovi nastajali u dugom vremenskom rasponu, prema predlošcima iz različitih jezika i u različitim leksikografama, došlo je do kolizija koje imaju za posljedicu da se istome izrazu u različitim rječnicima pridružuje različito značenje. Kako su značenja pojedinih kalkova iz starijih rječnika u suvremenome jeziku potisnuta i neprepoznatljiva, sa stajališta se suvremenoga jezika ne može govoriti o pravim homonimima. Riječ *konobar* u današnjem je značenju kalkirana prema njemačkom *Kellner* i zabilježena u Vol 1803, MU 1842, VF 1853, Š 1860. U Stul 1806 zabilježena je uz natuknicu *cellae vinariae custos*, tj. 'posjednik vinskog podruma'. Riječ *dvoboj* po prvi je put zabilježena u Stul 1806 uz latinsku riječ *bicolor*, tj. 'dvobojan'. U današnjem značenju semantički i tvorbeno odgovara njemačkom *Zweikampf* i prvi je put leksikografski obrađena u Zb 1835, potom u MU 1842, Term 1853, VF 1853, Š 1860, odnosno P 1901 uz tal. *duello*. Riječ *nevrijeme* u Stul 1806, kao istovrijednica lat. *intempestivitas*, *tempus inopportunum*, ima značenje 'nezgodno doba', a u MU 1842, Drob 1846–49, VF 1853, Š 1860, kalkirana prema njem *Unwetter*, ima značenje 'ružno vrijeme'. Do homonimske kolozije može doći u dodiru domaće riječi i kalka: riječ *bravar* u Belostenčevu rječniku (1740) znači 'stočar' (prema *brav*), u današnjem je značenju prema njem. *Schloßer* u Vol 1803, MU 1842, Drob 1846–49, VF 1853, Š 1860, 1874–75 i P 1901 (: *magnano*, *chiavaro*).

6. Status kalkova u suvremenom hrvatskom jeziku

Kalkovi nastali u različitim razdobljima podlijegali su procesima promjena, pokretanim antagonizmom u jeziku između pojedinačnog i zajedničkog. Kalkovi su, kao i svaka druga jezična inovacija, individualna tvorevina. Da bi se proširili, potrebno je da ih prihvati jezična zajednica, odnosno predstavnici pojedinih društvenih slojeva ili struka. Jezična zajednica u ulozi korektiva odlučuje o kalkovima tako da ih prihvati, mijenja ili odbacuje. U stvaranju kalkova postojala je općenito tendencija da se strani model prenese vjerno ne samo semantički nego i formalno. Kako na području tvorbe riječi postoje među jezicima strukturne razlike, u prenošenju tvorbenog modela postoje restrikcije. Kad je riječ o preuzimanju predložaka u iz njemačkog jezika, koji u 19. stoljeću prevladavaju, ograničenja se odnose na mogućnost tvorbe složenica. U njemačkom jeziku složenice čine otvoren niz, a u hrvatskome relativno zatvoren niz. Unatoč ograničenjima koja postoje u tradicionalnoj tvorbi, kalkovi su utjecali na nastanak novih tvorbenih tipova:

- a) pridjev + spojnik + (nesufiksalna) imenica: *dvoboj*, *velegrad*;

- b) imenica + spojnik + (nesufiksalna) imenica: *djelokrug, kolodvor*;
- c) imenica + spojnik + glagolska osnova + Ø: *drvoez, vodopad*;
- d) polusloženice: *imendan, zimzelen, remek-djelo*.⁷

Prema odnosu tvorbene strukture predložka i kalka razlikuju se različiti tipovi kalkova. U analiziranim rječnicima zamjetna je manja učestalost doslovnog kalka, tj. novonastalih leksema u kojima se vjerno preslikava strani tvorbeni model, po načelu član za član, i prenosi cjelovito značenje. Doslovni su kalkovi nastali u preslikavanju složenica (što je djelomice uvjetovalo nastanak novih tvorbenih načina) i izvedenica: *paromlin* (< *Dampfmühle*), *velegrad* (< *Großstadt*), *hladnokrovan* (< *kaltblutig*), *prajezik* (< *Ursprache*), *ljevaonica* (< *Gießerei*), *susljednost* (< *consecutività*), *žičara* (< *filiera*) itd.

Djelomični kalk, tj. leksičke jedinice djelomična prijenosa u kojima se jedan tvorbeni element vjerno prenosi, a drugi slobodno, strukturiran je prema načelima hrvatske tvorbe. Taj tip kvantitativno prevladava u odnosu na druge tipove. Otklon se od modela ponajprije očituje u vrsti tvorenice:

- složenica → izvedenica: *Brillenschlange* → *naočarka, Brieftasche* → *lisnica*
- složenica → sintagma: *Roheisen* → *sirovo željezo, Hochofen* → *visoka peć*.

U starijim je rječnicima najmanje zastupljen semantički kalk, tj. vrsta kalka u kojem se domaćoj riječi pod utjecajem nekog stranog jezika pridružuje dodatno, obično slikovito značenje, koje se potom demetaforizira i terminologizira: *grana* sa značenjem 'vrsta djelatnosti' prema njem. *Zweig* u Term 1853 itd.

U jezičnoj je praksi od mnoštva kalkova i njihovih modifikacija jedan dio dobio normativni status, a drugi status nekrotizma ili knjiškog leksika. Kad je riječ o zadobivanju statusa prihvaćenog ili neprihvaćenog leksema, ne može se govoriti o pravilu nego o tendenciji. U tom su smislu često nekrotizirani višечlani izrazi jer su neekonomični u nazivlju (npr. Šulekov izraz *ravan kao voda*), a prihvaćeni jednočlani izrazi (npr. Parčićev izraz *vodoravan* za tal. *livello dall'acqua*). Nekrotizirano je i mnoštvo zamjena za internacionalne nazive, npr. Šulekovi i Parčićevi izrazi *parište* i *parokrug* za *atmosfera*, ili Parčićevi izrazi: *rudoluča* (: *metalurgo*), *svoišnica* (: *iperbola*) itd. Status su prihvaćenoga kalka zadobila rješenja strukturirana prema tvorbenim zakonitostima hrvatskog jezika, ponajprije djelomični kalk, i kalkovi koji su se ustalili jer su se u istome obliku prenosili iz rječnika u rječnik. Čim jezična zajednica prihvati kalk, on gubi vezu s riječju uzorom i funkcionira kao domaća riječ. To se odnosi na kalkove na području općeporabnih riječi i na stručno nazivlje: npr. u matematici *brojnik, nazivnik, jednadžba*, u kemiji *kisik, vodik*, u zoologiji *glavonošci, mekušci, opnokrilci* itd.

U zadovoljavanju novonastalih leksičkih potreba kalkovi su kao novotvorbenice, koje više ili manje vjerno preslikavaju strani tvorbeni model i pritom

⁷ O tvorbenim ograničenjima i novim tvorbenim tipovima vidi Rammelmeyer 1975: :28–127 ili sažeti prikaz Babić 1980.

vjerno prenose značenje stranoga predloška, kompromisna rješenja kojima se hrvatski jezik obogatio na leksičkom i semantičkom planu, a pritom zadržao vlastitu izražajnu samosvojnost. Takva su rješenja mogla zadovoljiti leksikografe strogih purističkih nazora kao što su leksikografi 19. stoljeća. Velik dio rješenja zadovoljava i suvremenu jezičnu praksu i spada u temeljni leksik hrvatskoga jezika.

Izvori

- ARj 1881—1976 = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I—XXIII. Zagreb.
Drob 1846—49 = Drobnić, J. *Mali ilirsko-njemačko-talijanski rječnik*. Wien.
MU 1842 = Mažuranić, I., J. Užarević. *Deutsch-illirisches Wörterbuch / Njemačko-ilirski slovar*. Zagreb.
P 1901 = Parčić, D. *Rječnik hrvatsko-talijanski*. Zadar. — Pretisak Zagreb 1995.
Stul 1806 = Stulić (Stulli), J. *Rječnoslovlje slovinsko-italijansko-latinsko*. Dubrovnik.
Š 1860 = Šulek, B. *Deutsch-kroatisches Wörterbuch*. Zagreb.
Š (1874—75) = Šulek, B. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*. Zagreb. Pretisak 1990.
Term 1853 = *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs*. Von der Commission für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe. Wien.
VF 1853—54 = Veselić (Fröhlich), R. A. *Rječnik ilirskoga i njemačkoga jezika*. Wien.
Volt 1803 = Voltić (Volliggi), J. *Ricsoslovník illiriskoga, italijanskoga i njemačkoga jezika*. Wien.
Zb 1835 = Sbirka nekoliko rječih, koje su ili u gornjoj ili u donjoj Iliriji pomanje poznane. *Danica Hrvatska, Slavonska i Dalmatinska* I(1835):50, 19. Grudna 1835. [Dodatak sa svojom paginacijom (i), 22 str.]

Literatura

- Babić, Stjepan. 1980. Njemačke prevedenice — izazov našim lingvistima. *Dometi* 9, 91—96.
Muhvić-Dimanovski, Vesna. 1992. Prevedenice — jedan oblik neologizama. *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 446, 93—205.
Nyomárcay, István. 1982. Igrokaz od Schauspiel? *Jezik* XXIX(1981/82):3, veljača 1982, 89—91.
Nyomárcay, István. 1989. *Ungarische Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung*. Budapest : Akademiai Kiado. 280 str.
Nyomárcay, István. 1989. Uloga mađarskoga leksika u formiranju hrvatskoga književnog jezika u drugoj polovici XIX. stoljeća. U zb. *Rječnik i društvo*, Zagreb : HAZU. Str. 283—287.
Rammelmeyer, Matthias 1975. *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen*. Wiesbaden : Franz Steiner Verlag GmbH. 360 str.
Turk, Marija. 1997. Jezični kalk: tipologija i nazivlje. *Fluminensia* 1997:1—2, 85—104.
Turk, Marija, Helena Pavletić. 1999. Posrednički jezici u kalkiranju. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 25, 359—375.

Calque in Croatian bilingual and multilingual dictionaries

Summary

The paper presents a survey of calques present in Croatian bilingual and multilingual dictionaries. Special attention is given to the dictionaries published in the 19th century, a period marked by efforts made in view of creating Croatian, i.e. new terminology to be used in public and private life. Concordances and differences between Croatian equivalents of foreign models found in the following lexicographic works: Voltić 1803, Stulić 1806, *Sbirka nekih rječih...* 1835, Mažuranić–Užarević 1842, Drobnić 1846–49, *Juridisch-politische Terminologie...* 1853, Veselić 1853, 1854, Šulek 1860 and 1874–75, Parčić 1901 are presented. Finally, the status of the suggested solutions for contemporary standard usage is assessed.

Ključne riječi: kalk, hrvatski jezik, dvojezični rječnik, višejezični rječnik

Key words: calque, Croatian, bilingual dictionary, multilingual dictionary